

Айтышова Ж. Т.

**КЫРГЫЗ ЭТНОПЕДАГОГИКАСЫНДАГЫ ТАРБИЯЛООНУН
КЭЭ БИР МАСЕЛЕЛЕРИ**

Айтышова Ж. Т.

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ В КЫРГЫЗСКОЙ
ЭТНОПЕДАГОГИКЕ**

J. T. Aityshova

**SOME PROBLEMS OF UPBRINGING IN THE KYRGYZ
ETHNO PEDAGOGY**

УДК: 37.017/392 (575.2)

Башка калктардай эле кыргыздар да тарбия жараянынын байыркы, айрыкча, Орто кылымдардагы Чыгыш элдеринин тажрыйбасы эч кандай баа жеткис кенч экендигин баяндаган. Ошондой эле ата-бабаларыбыздын баа жеткис дөөлөттөрүн пайдаланып, жаши муундарды заман талабына ылайык тарбия берүүнү камтыган. Ал эмгектердеги залкар педагогикалык идеялар жүрө-жүрө акырындык менен таалим-тарбия берүүнүн элдик тажрыйбасы менен сиңип, элдик педагогиканын соолбос булагына айланып кеткен. Азыркы тарбия жараянын уюштурууда элдин ошол үлгүлүү тажрыйбасын терең изилдеп үйрөтүп, бүгүнкү таалим-тарбиябызды ошого негиздебей туруп элдин маданий деңгээлин көтөрүү мүмкүн эмес экендигин өз турмушубузда көрүп жатпайлыбы. Ата-бабаларыбыздын калган ушундай баа жеткис дөөлөттү жээрип, ушундай ыйык мурасты терең изилдебей, элибизди алардан бейдарек калтырганыбыз чоң күнөө экенин байкап эле турабыз.

Негизги сөздөр: тарбия, инсан, дөөлөт, мурас, рух, этностануу, этнография, фольклор.

В данной статье излагается неоценимый опыт воспитания восточных народов средневековья и особенности их воспитательного процесса. Также в работе даётся информация об оптимальных способах воспитания, отвечающих требованиям времени, где охватывается унаследованное богатство опыта предков, а именно материалы народной педагогики. Педагогические идеи данных трудов постепенно внедряясь вместе с народным опытом воспитания стали неисчерпаемым источником народной педагогики. Организация современного воспитательного процесса, развитие культурного уровня народа невозможно вне опоры на лучшие образцы и опыт народа. Понятно, что оставить народ в безвестности, не изучив такое наследие и не воспользоваться таким бесценным богатством будет непростительным для нас.

Ключевые слова: воспитание, личность, достоинство, наследие, дух, этносоциология, этнография, фольклор.

In the given article states invaluable experience of Middle age eastern people' upbringing and peculiarities of educational process. Also the work exposes information about optimal ways of upbringing, answering the demands of time, where captures inherited richness of ancestors and materials of people's pedagogy. The pedagogical ideas of these works, gradually being introduced together with the national experience of upbringing, have become an inexhaustible source of national pedagogy. The organization of a modern educational process, the development of the cultural level of the people is impossible without relying on the best examples and experience

of the people. It is clear that to leave the people in obscurity without studying such a heritage and not to use such priceless riches will be unforgivable for us.

Key words: education, personality, dignity, heritage, spirit, ethnology, ethnography, folklore.

Бардык башка калктар сыяктуу эле кыргыздар да тарбия жараяны байыркы, айрыкча, орто кылымдардагы чыгыш элдеринин үлгүлүү тажрыйбасы эч кандай баа жеткис кенч экендигин баяндаган VIII-XII кылымдардагы Жакынкы жана Орто чыгыштын, Орто Азиянын окумуштуу энциклопедиячыларынын эмгектери бизге ата-бабалардан калган мурас экендигин баамдап келебиз. Ал эмгектердин залкар педагогикалык идеялар жүрө-жүрө акырындык менен таалим-тарбия берүүнүн элдик тажрыйбасы менен сиңип, элдик педагогиканын соолбос булагына айланып кеткен. Азыркы тарбия жараянын уюштурууда элдин ошол үлгүлүү тажрыйбасын терең изилдеп үйрөтүп, бүгүнкү таалим-тарбиябызды ошого негиздебей туруп элдин маданий деңгээлин көтөрүү мүмкүн эмес экендигин өз турмушубузда көрүп жатпайлыбы. Ата-бабаларыбыздын калган ушундай баа жеткис дөөлөттү жээрип, ушундай ыйык мурасты терең изилдебей, элибизди алардан бейдарек калтырганыбыз чоң күнөө экенин байкап эле турабыз. Баарыбызга белгилүү Орто Азия элдеринин бүт турмуш-тиричилигин жонго салуучу идеология «ислам» дини болуп калган.

Бул идеологиянын таасири коомдук жана мамлекеттик турмушта да, үй-бүлөнүн, никелик маселеде да элдердин адамдардын карым-катнашында да балдарды тарбиялоодо да ото чоң күчтүү болгон.

Энциклопедиягы окумуштуулар Беруни Абдурайхон Мухаммед (973-1050) Ибн Сина латындаштырылган аты Авиценна (980-1037), Фараби (870-950), Омар Хайям (1048-1123) Махмуд Кашкари, Жусуп Баласагын тарбия жөнүндөгү илимди өркүндөтүп гана тим болбостон, математиканы, философиянын түрдүү проблемаларын, коомдук жана жеке адамдардын өнүгүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн терең изилдешкендигин айрым догмаларына чечкиндүү сокку урушкан. Ошону менен бирге алар тарбия-таалим маселелерин чечүүдө диндин оң таасирин да белгилеп көрсөтүү менен өздөрүнүн педагогикалык ой толгоолорун элдик тажрыйба менен тастыктоого

далалаттанышкан. Орто кылымдын чыгаан окумуштуулары, ойчул педагогдор, залкар педагогикалык идеяларды элдин тажрыйбасынан алып, аны көркөмдөп, кооздоп, кайра эле элге тартуулашкан жана куранды диний чындыктын булагы деп аташкан, курандын талаптарын кыйшаюусуз аткарууну сунушташкан [1].

Ибн Сина балдарга деле тарбиясын берүү маселесин изилдөөгө алган. Аль Фараби тарбия жөнүндө мааниси өтө күчтүү оригиналдуу көп ойлорду айткан. Адамдарды рухий жактан тарбиялоодогу илимдин маанисин жогору баалаган. Анын ою боюнча билим адамдын жүрүш-турушун кооздойт, дарактан өсүп чыккан бутактар мөмө байлагандай эле билимге умтулган адамдын адеп ахлагы тазарат. Билим алууга дилгир адамдарды жактырып, андайлар жаш, жупуну, деми таза, адептүү тарбия берген, туруктуу, эч кимди алдабаган, жамандыкка барбаган, илимпоздорго сый-урмат менен мамиле кылган инсан болууга тийиш деген. Баарыбызга белгилүү инсандар кандай эле жаманы да жакшысы да тубаса берилбейт, ал сапаттар адегенде үй-бүлөнүн ата-эненин, чоң ата, чоң энени, ага, эжелер андан кийин улам кеңейген чөйрөнүн таасири менен калыптанат. Кыскасы инсандын акылы жана дене жагынан шайкеш өстүрүү, андагы оор басырык, токтоо мүнөздүү шыктандыруу менен бирге эгерде биз туура тарбиялоо жолун таап анда баланын ыйманы жагынан пакиздыкка көнүп, жан дүйнөсү тазарып, пейли оңолуп, айколдук анын адатына айланат. Ошентип баланын табияты жакшы тарапка өзгөрөт [2].

Адам баласы жарык дүйнөгө жакшы, же жаман, ачуулу же боорукер болуп келбейт. Ар кыл таасир этүүчү факторлордун жыйындысы аны мындай же тигиндей кылып калыптандырат. Сырткы чөйрөнүн таасирин кабыл алып, аны таанып билүү менен гана чектелбестен, анын таасири менен бала жаман же жакшы сапатка ээ болот. Балдарды тарбиялоодо өтө кылдаттык менен мамиле жасоо керек, баланын жан дүйнөсү жоктой сыяктуу, ага ар кандай сүрөттү оңой эле чиймелеп тартса болот деп айтышат, ушулар өңдүү эле элден чыккан даанышмандарыбыздын таалим-тарбия жөнүндөгү залкар ойлоруна ширелишкен калайык калктын педагогикалык тажрыйбасына жана ой мүдөөсүнөн келген болуп калган элдик педагогика таасирдүү таалим-тарбиянын бекемдүүлүгүн укумдан тукумга тынымсыз улап отурган, биздин күнгө чейин жеткиргендигине акылман акын, таасын педагог бабабыз Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» дастаны эң сонун далил [3] (1998).

Дастан мындан 9 кылым мурда жаралган. Окумуштуулардын божомолуна караганда Жусуп 1018-жылы Токмоктун түштүк жагында Баласагын шаарында туулган. Ошондуктан анын ысымы дүйнөлүк адабияттарга Юсуп Баласагын деген наам менен таркаган.

Педагог бабабыз Жусуптун «Куттуу билим» дастанынын каармандарынын бири Адилет чынчылдык, акыйкаттык, айкөлдүк, Дөөлөт - кут, ырыс ке-

шиктин, бири Акыл-парасаттын дили ак тазалыктын, каниет - сабырдуулуктун токтоолук, мансапка дүйнөгө алданбастыктын касиетин айгинелеп ачкан, өркүндөгөн инсандын мындай асыл сапаттарынын ар бир пендеде калыптануусу коомдук турмуштун зарылдыгы экендигин баяндаган залкар педагогикалык мурас, окуган адамдын ички сезимин козгоп, жугумдуу таалим тарбия берүүчү шурудай сөз тизмеги.

Азыркы күндө мындай караганда Айтматов тууралуу жаңы бир нерсени изилдеп чыгуу, анын чыгармачылыгы тууралуу мурда айтылбай келген ойлорду таап айтуу да кыйындай. Ошондой болсо да жазуучунун мааниси терең чыгармалары улам мезгил өткөн сайын илимпоздорду жаны кырлары, жаңы доор талап кылган «жашыруун» көрүнүштөрү менен өзүнө тарта берери табигый көрүнүш болуп калды.

Ч.Айтматовдун чыгармаларын эн мыкты түшүнгөндөр кыргыздар болууга тийиш, себеби анда биздин ата-бабаларыбыздын руху бар, биздин турмуш бар, бизге алда канча жакын элдин философиясы бар, этнография, этнопсихология, этнопедагогика жана башка этностаануу багытындагы илимдер изилдей турган объектилер, калктын жашоо турмушу, ой жүгүртүүсү бар. Ошол үчүн Айтматовдун чыгармаларында элдик педагогикага таандык болгон кыргыз элдин тарбиялоо саптары кандай гана чагылдырылгандыгын, элдик педагогика каармандарынын жүрүм-турумун кандайча көрүнгөндүгүн, тарбиялык салттар жазуучу тарабынан эмне максатта колдонулуп жаткандыгын көрсөтүү зарылчылыгы турат. Ошондой эле Айтматов таануучулар али да терең изилдеп илимий иш кандидаттык, доктордук диссертацияларды коргоону уюштурууну жолго коюу бүгүнкү күндүн талабы [4].

Айтматовдун элдик таалим-тарбия берүүдө кээ бир маселелерге кайрылууда төмөнкүдөй максаттарды коюуда:

- Элдик кылымдардан бери колдонуп келе жаткан тарбиялоо салттарын бүгүнкү окурманга ачып берүү;

- Байыртадан түзүлүп, эл тарабынан эчен электен өтүп, мезгилдердин сыноосуна туруштук берип келген элдик педагогиканын дагы терең изилдеп таап чыгуу;

- Элдик тарбиялык ишенимдериндеги он сапаттар жана терс сапаттар менен азыркы адамдардын ыймандык, эстетикалык түшүнүктөрүн салыштырып көрүү;

- Сонку жана мындан кийинки муунду өткөн доорлордон калган тарбиялык сапаттар менен таразалап көрүп алардын он жолго түшүшүнө салттуу түшүнүктөр, эреже-нормалар менен таасир этүү;

- Кылымдардан бери оозеки айтылып келген элдик адабияттын (фольклорду) көркөм чыгармаларында идеялык-эстетикалык максатын ишке ашыруу үчүн аракеттенип ошол фольклорду таалим-тарбия берүүнү бир булагы катары атайын максат менен пайдалануу;

Жыйынтыктап айтканда этнопедагогикалык багыттагы изилдөөлөр интенсивдүү жүргүзүлүп, төмөнкүдөй элдердин таалим-тарбия салттары ар тараптуу иликтөөгө алынат.

Демек, кыргыз элинин түшүнүгүндө тарбия көп жактуу, татаал кубулуш. Эң оболу «тарбия» деген жалпы түшүнүктүн, манызын чечмелеп көрүп дээрлик бардык түрк тилдеринде арабдардын «табият» деген сөзүнөн кирген. Жалпылап айтканда, кыргыз элиндеги «тарбиялоо» түшүнүгү баланы багуу, кароо анын акыл эсин өстүрүү, ден соолугун чыңдоо, аны өрнөктүү жүрүм-турум адаттарына үйрөтүү дегенди билдирет. Элдик педагогикада мурункудан калган адеп нарктын каада-салттардын сакталышы муундарга мурасталып, өсүп-өнүгүшүн да карыялардын өмүр үлгүсү, өрнөгү менен тыгыз байланыштуу карайт.

Элдик педагогикадагы тарбиялоонун жолдоруна таянып тарбия ишинин тыянагын туура чыгарып, туура баа берүү зарылчылыгы келип олтурат.

Демек, жыйынтыктоодо балдардагы жакшы жүрүш-туруштун ык, машыгуу жана түрдүү адаттары калыптангандыгын аныктоонун мааниси өтө чоң. Анткени адамдын ким экенин анын иши, айткан сөзү менен аткарган ишинин байланыш деңгээли аныктайт.

Ошондой эле кыргыз элинин руханий дүйнөсүнүн океанын сүзүп өткөн алп насаатчылардын залкар педагогикалык идеяларын элдин жан дүйнөсүн байыта турган кенчке айландыруу азыркы мезгилдин өктөм талабы.

Адабияттар:

1. Алимбеков А. Этнопедагогика. - Бишкек, 1992.
2. Апышев Б. Педагогика. - Бишкек, 2002.
3. Волков Г.Н. Этнопедагогика. - Москва, 2000.
4. Волков Г.Н. Этнопедагогика. - Чебоксары, 1974.
5. Муратов Т. Кыргыз эл педагогикасы. - Бишкек, 2001.

Рецензент: к.пед.н., доцент Боркошев М.М.